

מכתלי בית ההוראה

אקטואליה
בהלכה

פניני הלכה למעשה, בענייני דיומא ושאלות המתחדשות

מרבני בית המדרש להוראה ודיינות "באר ישראל"

בראשות מורינו הגאון רבי מנחם מנדל פומרנץ שליט"א

מכתלי בית ההוראה

תשובה ממורינו הרב שליט"א

סיור בעקבות צייר נכרי - האם יש בו משום 'לא תחנם'?

פרק י' הלכה א', שכתב שאסור לרחם על הנכרים משום שנאמר 'לא תחנם'. הרדב"ז ביאר שעיקר המצווה מן התורה הוא שלא לרחם עליהם, ואילו שאר הדרשות שהובאו בגמרא - חניה בקרקע, מתנת חנם ונתינת חן - הן מדברי חכמים, והכתוב אינו אלא אסמכתא לדבריהם. נמצא שנחלקו הפוסקים אם פרטי האיסורים שנדרשו מ'לא תחנם' הם מן התורה או מדברי חכמים. אולם לכולי עלמא נפסק להלכה שאסור לתת חן לנכרי ולספר בשבחו.

ג. האם האיסור נוהג בכל נכרי

בתשובת הרשב"א (ח"א סי' ח) מביא שיטה שאיסור מתנת חנם אינו נאמר בנכרי שאינו עובד עבודה זרה. הרשב"א כתב ביחס לנתינת חן לנכרי, שאפשר להתירה בין השאר כאשר מדובר בנכרי שאינו עובד עבודה זרה. וכ"כ הרלב"ג (דברים יד כא) 'לפי שהוא עובד עבודה זרה לא רצתה [-התורה] שנהנה אותו מתנת חנם'.

וכן נראה גם מלשון הטור (ח"מ הלכות מתנה סימן רמט) 'אסור ליתן מתנת חנם לעובד עבודת כוכבים, אבל מותר ליתן לגר תושב שהרי מצוה להחיותו'. אלא שבבית יוסף (שם) כתב: 'לאו לאפוקי ישמעאלים, אלא לאפוקי גר תושב דהיינו שקיבל עליו שבע מצות בני נח, וזהו שאנו מצווים להחיותו, אבל שאר גוים כלם דין אחד להם'. ועפ"י כתב בשו"ע (שם ס"ב) 'עובד כוכבים שאינו גר תושב אסור ליתן לו מתנה'. והביא דבריו כמסכים בפרישה (שם) וכן ביאר בסמ"ע (סק"ב). גם הב"ח הסכים לדעת הבית יוסף, אך סבר שהביאור בטור הוא דחוק, ולכן כתב שנראה שהגירסא המקורית בטור הייתה 'לגוי', ורק מחמת חמת המלכים היא שונתה ל'עובד עבודת כוכבים'. [היו גרסאות בהם הושמט סיום דברי הב"ח שתיקן הגירסא בטור, וזה גרם להם לומר שהב"ח נחלק על הבית יוסף בדעת הטור, ודנו מזה היתר להיתר מכירת של הקרקעות בשנת השמיטה לישמעאל].

בשו"ע (יו"ד סי' קנא סי"א) כתב את האיסור בלשון עובד כוכבים, אולם הש"ך (יו"ד סי' קנא ס"ק יח) כתב על פי הבית יוסף בחו"מ שפסק השולחן ערוך כולל כל נכרי, ואפילו ישמעאלי שאינו עובד עבודה זרה, ורק גר תושב יצא מכלל האיסור. וכן נראה דעת החינוך (מצוה תכו) שרק לגר תושב מותר לתת מתנה וכן עיי"ש.

ד. גדר האיסור לספר בשבחו של נכרי

בשולחן ערוך (יו"ד סימן קנא סעיף יד) נפסק: 'אסור לספר בשבחן, אפילו לומר כמה נאה עובד כוכבים זה בצורתו, קל וחומר שיספר בשבח מעשיו או שיחבב דבר מדבריו. אבל אם מכון בשבחן להודות להקדוש ברוך הוא שברא בריה נאה כזו - מותר'.

מדברי השולחן ערוך מבואר שהאיסור אינו מצטמצם לשבח מראהו החיצוני של הנכרי. אדרבה, אם אסור לומר כמה נאה הוא בצורתו, קל וחומר שאסור לספר בשבח מעשיו ודבריו.

אמנם השולחן ערוך התיר לומר שבח כאשר כוונתו להפנות את ההתפעלות כלפי הקדוש ברוך הוא, שברא בעולם בריה נאה או בעלת כישרון. אולם היתר זה אמור כאשר השבח אינו מכוון להאדרת הנכרי אלא להודאה לבורא. בסיוור שכל תוכנו הוא הלילת האדם הנכרי והצגתו כמושא להערצה, אין זו מטרת הדברים.

ה. טעם האיסור - שלא להידבק בנכרי וללמוד ממעשיו

הרמב"ם (עבודה זרה פרק י' הלכה ד) ביאר את טעמו של איסור נתינת חן לנכרים: שבחם גורם לאדם להידבק בהם וללמוד ממעשיהם הרעים.

וכן כתב ספר החינוך (מצוה תכו), שבהימנענו במחשבה ובדיבור ממצוא

בעת ששהינו בנופש באיטליה, הוצע לנו להצטרף לסיור בעקבות צייר גוי מפורסם (מבלי להיכנס לאיכות יצירותיו, מתקיימת סביבו וסביב יצירתו תעשיית תיירות שלמה, שכמובן ניזונה גם מהאדרת שמו, מה שמביא תיירים נוספים וחוזר חלילה, ולכן את שמו השמטנו כאן על פי ההכרעה דלהלן). במסגרת הסיור עוברים במקומות הקשורים לחייו ולפעילותו, מציגים יצירות שונות שיצר, מספרים על כישרונותיו המרובים ומרבים לתאר את גדולתו ואת תרומתו לעולם האמנות.

חלק מן היצירות מוצגות בתוך כנסיות, ומובן מאליו שאין בכוונתנו להיכנס למקומות אלו. אולם התעוררה אצלנו שאלה בנוגע לעצם הסיור: האם השתתפות בסיור שעיקרו עיסוק בדמותו של נכרי, תוך שבח כישרונותיו ויצירותיו, אסורה משום 'לא תחנם' - 'לא תתן להם חן'?

האם יש לחלק בין התבוננות ביצירה והערכת איכותה האמנותית, לבין שבח האדם הנכרי שיצר אותה?

תשובה:

יש להפריד בין שבח היצירה מצד עצמה לבין האדרת דמותו של היוצר. עצם ההתבוננות ביצירה שנעשתה בידי נכרי, ואף ניתוח ענייני של מעלותיה המקצועיות, אינם בכלל איסור 'לא תחנם', כל עוד אין הדברים נאמרים כדי לתת חן ליוצר הנכרי ולעורר הערצה כלפיו.

אולם סיור שכל מגמתו לעסוק בדמותו של נכרי, להלל את כישרונותיו ולהציג את יצירותיו כאמצעי להאדרת אישיותו, הוא בכלל איסור נתינת חן לנכרי. לפיכך, אין להשתתף בסיור המתואר בשאלה, אף אם נמנעים כמובן מכניסה לכנסיות.

א. שלושת הדינים שנדרשו מ'לא תחנם'

נאמר בתורה (דברים ז ב): 'לא תכרות להם ברית ולא תחנם'. במשנה ובגמרא במסכת עבודה זרה (ט: ב). דרשו חז"ל מן הכתוב 'לא תחנם' שלושה דינים: א. 'לא תתן להם חניה בקרקע' - שלא למכור לנכרי קרקע בארץ ישראל. ב. 'לא תתן להם מתנת חנם' - שלא להעניק לנכרי מתנה שאין בצדה תמורה. ג. 'לא תתן להם חן' - שלא לספר בשבחם ולהציגם בדרך המעוררת חן חיבה והערצה.

לעניין מתנת חנם מביאה הגמרא מחלוקת תנאים בפירוש הפסוק שנאמר בנבילה (דברים יד כא) 'לגר אשר בשעריך תתנה ואכלה או מכור לנכרי'.

לדעת רבי מאיר ניתן לדרוש את הפסוק גם להפך, ומותר למכור לגר ולתת לנכרי. ואילו לדעת רבי יהודה נאמר הפסוק בדקדוק: לגר בנתינה ולנכרי במכירה, משום שאסור לתת לנכרי מתנת חנם.

ומאחר שנפסק להלכה שבמחלוקת רבי מאיר ורבי יהודה הלכה כרבי יהודה (עירובין מו:), נפסק גם דין זה להלכה בשולחן ערוך (ח"מ סימן רמט סעיף ב), שאסור לתת מתנת חנם לנכרי, מלבד גר תושב שמצווה להחיותו.

אף שעיקר השאלה שלפנינו אינה עוסקת במתנת ממון, יש חשיבות להבנת שלוש הדרשות: איסור מתנת חנם ואיסור נתינת חן הם שני דינים נפרדים הנלמדים מאותו פסוק. ממילא, היתר הנאמר לגבי מתנה לנכרי אינו שייך לאיסור לספר בשבחן.

ב. האם איסור נתינת חן הוא מן התורה?

בספר החינוך (מצוה תכו) כתב ששורש איסורים אלו מן התורה, וכמה עניינים נכללו ב'לא תחנם': שלא למכור לנכרים חניה בקרקע, שלא לתת להם מתנת חנם ושלא לתת להם חן. בכלל נתינת חן כתב החינוך שאסור לשבח את יופיו של הנכרי ולומר: 'כמה נאה בריה זו'.

לעומת זאת, בשו"ת הרדב"ז (חלק ו סימן ב'רמז) דן בדברי הרמב"ם (עבודה זרה

להם חן' מתייחס לנתינת חן לנכרי, ואין כל אמירה חיובית על חפץ שיצר נכרי נחשבת לשבח האדם עצמו.

לכן מותר להתבונן ביצירה ולתאר באופן ענייני את איכותה, את צורתה, את דרך עשייתה או את חשיבותה ההיסטורית. ניתן להסביר שהיצירה נעשתה בטכניקה מסוימת, שהיא משקפת תקופה מסוימת או שהשפיעה על שיטות אמנות מאוחרות יותר. כל אלו יכולים להיות תיאורים עובדתיים או מקצועיים של החפץ והתקופה, ולא נתינת חן ליוצר.

אולם יש להיזהר שלא להפוך את שבח היצירה לאמצעי להאדרת האדם. כאשר אומרים שהיצירה מוכיחה את גאונותו המופלאה של היוצר, את גדולתו ואת עליונותו, או כאשר מציגים את מכלול יצירותיו כדי לעורר הערצה כלפי אישיותו, שוב אין זה שבח החפץ בלבד, אלא שבח הנכרי עצמו.

הגבול אינו נקבע רק לפי המילים הבודדות, אלא לפי מגמת הדברים. תיאור מקצועי של יצירה אינו דומה לסיור הבנוי כולו סביב דמותו של היוצר, שבו כל יצירה מוצגת כפרק נוסף במסכת גדולתו.

ט. סיור בעקבות צייר גוי מפורסם

בנידון השאלה, אין מדובר בביקור מקרי במוזיאון או בסיור כללי בתולדות האמנות, שבו מזכירים בדרך אגב יצירות שנעשו בידי אמנים שונים.

הסיור מוגדר מלכתחילה כ'סיור בעקבות צייר גוי מפורסם'. עיקרו לעבור במקומות הקשורים לחייו, להציג את יצירותיו, לספר על כישורונותיו המרובים ולהלל את גדולתו ואת יצירתו.

במסגרת כזו, היצירות אינן עומדות בפני עצמן כנושא מקצועי או היסטורי, אלא משמשות אמצעי להאדרת דמותו של הנכרי. מטרת הסיור היא לעורר התפעלות מן האדם, מכישורונותיו ומפועלו. הדבר נכלל במה שפסק השולחן ערוך שאסור 'לספר בשבח מעשיו או לחבב דבר מדבריו'. לפיכך, אין להשתתף בסיור כזה.

י. כניסה לכנסיות

חלק מן היצירות מוצגות בכנסיות. הכניסה לכנסייה היא נידון חמור ונפרד, שאינו תלוי בשאלת 'לא תחנם'. כפי שנאמר בשאלה, אסור להיכנס למקומות אלו.

אולם גם כאשר ניתן לקיים חלק מן הסיור מחוץ לכנסיות, עדיין עומדת בעינה שאלת נתינת החן. מאחר שעיקר הסיור הוא האדרת דמותו וכישורונותיו של הנכרי, אין להקל בעצם ההשתתפות בו רק מפני שנמנעים מן הכניסה לכנסיות.

להלכה:

א. מן הכתוב 'לא תחנם' דרשו חז"ל שלושה איסורים: שלא לתת לנכרי חניה בקרקע, שלא לתת לו מתנת חנם ושלא לתת לו חן.

ב. נחלקו הפוסקים אם פרטי איסורים אלו הם מן התורה או מדברי חכמים. להלכה נפסק בשולחן ערוך שאסור לספר בשבחיו של נכרי, הן בשבח מראהו והן בשבח מעשיו ודבריו.

ג. טעם האיסור, כפי שביארו הרמב"ם וספר החינוך, הוא שההתפעלות מן הנכרי מביאה להידבק בו, לרדוף אחר אהבתו וללמוד ממעשיו. משום כך, האיסור שייך גם כשהשבח אינו נאמר בפני הנכרי.

ד. ההיתרים שנאמרו בנתינת מתנה לנכרי שמכירו או כאשר הישראל מפיך ממנה תועלת אינם שייכים לאיסור נתינת חן. גם תועלת לימודית, מקצועית או תיירותית אינה מתירה האדרת דמותו של נכרי.

ה. ההתבוננות ביצירה שנעשתה בידי נכרי, ואף תיאור ענייני של איכותה, דרכי עשייתה או חשיבותה ההיסטורית, אינם בכלל האיסור, כל עוד אין הדברים מכוונים להאדיר את היוצר ולחבב את דמותו.

ו. כאשר שבח היצירה משמש אמצעי להלל את האדם שיצר אותה, להציג את כישורונותיו ולהפוך אותו למושא של הערצה, הרי זה בכלל איסור נתינת חן לנכרי.

ז. לפיכך, סיור שכל עניינו לעסוק בדמותו של צייר גוי מפורסם, להלל את כישורונותיו ולהציג את יצירותיו כמסכת של גדולתו, הוא בכלל איסור 'לא תחנם', ואין להשתתף בו. אך סיור כללי והיסטורי בתולדות האמנות, שבו נמסרים נתונים ענייניים על יצירות שונות בלי להאדיר את אישיותו של אמן נכרי, אינו אסור מצד עצם העיסוק ביצירות. ח. הכניסה לכנסיות אסורה מצד עצמה והיא נידון נפרד.

בנכרים תועלת וחן, אנו נמנעים מלהתחבר עמהם, מלרדוף אחר אהבתם ומללמוד דבר ממעשיהם הרעים.

מבואר מכאן שהאיסור אינו תלוי בכך שהנכרי עצמו שומע את השבח. אין מדובר באיסור להחניף לו בפניו, אלא באיסור להרגיל את מחשבתו של הישראל להתפעל מן הנכרי, ובכך להתקרב אליו, להעריצו ולראות בו דמות הראויה לחיקוי.

לשון החינוך מלמדת שההרחקה היא הן 'במחשבה' והן 'בדיבור'. משום כך, גם השתתפות במסגרת שכל מגמתה להחדיר בלב המשתתפים הערצה כלפי נכרי מסוים עלולה להיכלל בגדר האיסור, אף שהמשתתף עצמו אינו עומד ומרצה את שבחיו.

ואין לומר שמכיוון שמדובר באדם שחי לפני מאות שנים שוב אין חשש להידבק בו, כי נכון שאין כאן קשר אישי עמו, אך כאשר מציגים את דמותו כמופת אנושי וכמושא להערצה, קיים עצם החשש של נתינת חן והמשיכה אחר דמותו ומעשיו.

ו. מדוע ההיתרים של מתנה אינם מועילים לעניין שבח?

בשו"ת בצל החכמה (חלק א סימן מו) דן באיסור לספר בשבחיו של נכרי, והבהיר שאיסור זה אינו נובע מאיסור נתינת מתנת לגוי, אלא מן האיסור הנפרד של נתינת חן לנכרי.

לעניין מתנה מצינו שכאשר הנכרי הוא שכנו או מכרו, ועוסק עמו תדיר, מותר לתת לו מתנה, משום שאין זו מתנת חנם אלא חלק ממערכת יחסים של תועלת הדדית, וכעין מכירה. כך כתבו התוספות (עבודה זרה כ. ד"ה רבי), וכן מבואר בתוספתא (עבודה זרה ג. יד), בפסקי הרא"ש (שם סימן יט) ובט"ז (י"ד סימן קנא סק"ח).

אולם היתר זה שייך רק לעניין האיסור של נתינת מתנה. כאשר הנתינה מועילה לישראל, או שהנכרי עתיד להשיב לו טובה, שוב אין זו מתנת חנם. לעומת זאת, באיסור נתינת חן אין מועיל שהישראל מכיר את הנכרי, מקבל ממנו תועלת או משלם עבור שירותיו. סוף סוף, על ידי השבח הוא נותן חן לנכרי ומעורר כלפיו חיבה והערצה. לכן כתב בשו"ת בצל החכמה שההיתר לתת מתנה לנכרי שמכירו אינו שייך כלל לאיסור לספר בשבחיו. ולכן שגם העובדה שהסיור נערך לצורך הנאה, השכלה או הרחבת ידיעות אינה מתירה את האדרת דמותו של הנכרי. תועלתו של המשתתף אינה מפקיעה את עצם נתינת החן.

ז. ראה מן הירושלמי שאין היתר מפני שכר או מקצוע

עוד הביא בשו"ת בצל החכמה מדברי הירושלמי (עבודה זרה פרק א הלכה ט), שישראלית שאומנותה בגידול וייפוי השיער לא תגדל את הנכרית, כדי שלא תתן עליה חן.

מכך שהירושלמי העמיד את הדין באומנות שזו מלאכתה, מבואר שאף כאשר היא עושה את הדבר בשכר ולצורך פרנסתה, אין התועלת הכספית מפקיעה את איסור נתינת החן. ולכן כתב שיש לאסור לספר יהודי לספר ולייפות נכרי, אף שהוא מקבל שכר על מלאכתו. יסוד הדברים ברור: בניגוד למתנת חנם, איסור נתינת חן אינו ניתר רק משום שהישראל מפיך תועלת או מקבל שכר.

לכן אין בעובדה שמדובר בסיור תיירותי, לימודי או מקצועי כדי להתיר סיור שכל מגמתו להלל את הנכרי.

ח. ההבדל בין שבח היצירה לשבח היוצר

עם כל זה, יש לחלק בין שבח היצירה עצמה לבין שבח האדם שיצר אותה. איסור 'לא תתן' ת ת

